

VỀ VẤN ĐỀ TIẾP CẬN LỊCH SỬ TƯ TƯỞNG TRIẾT HỌC VIỆT NAM

TRƯƠNG HẢI CƯỜNG*

Bởi nhiều căn nguyên mà dân tộc (cộng đồng các dân tộc) Việt Nam đã có sự hình thành và phát triển khá sớm với sức sống bền bỉ, mãnh liệt dù có sự giao thoa, giao lưu, cưỡng chế bởi văn hóa bên ngoài. Tư tưởng người Việt được hình thành trong quá trình dựng nước và giữ nước, những giá trị của những tư tưởng bản địa (trong đó có tư tưởng triết học) cách này hay cách khác vẫn còn tồn tại cho đến tận ngày nay. Một số hình thức bảo lưu những giá trị truyền thống của người Việt là văn hóa và tín ngưỡng bản địa, đây là đối tượng, là khách thể để có thể khảo cứu tư tưởng triết học Việt Nam. Vấn đề đối với chúng ta là phải tìm cách (phương pháp) nhằm tiếp cận chúng.

1. Với cách đặt vấn đề và tiêu đề bài viết như trên chúng tôi khẳng định rằng có một *hệ những tư tưởng triết học Việt Nam* - như là những tư tưởng triết học nội sinh. Những tư tưởng triết học này có quá trình phát sinh, phát triển, có sự khúc xạ, đan xen bởi những tư tưởng triết học ngoại nhập. Về

* Chủ nhiệm Bộ môn Tôn giáo học, Khoa Triết học, Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội.

mặt khoa học, từ những nguồn tài liệu về nhiều mặt của đời sống xã hội của người Việt chúng ta có thể tiếp cận, hệ thống hóa được những tư tưởng triết học này. Do chỗ khẳng định có *hệ những tư tưởng triết học Việt Nam* chứ không phải là *hệ thống*, điều đó có nghĩa là những tư tưởng triết học này nằm trong những lĩnh vực khác nhau của đời sống người Việt, đặc biệt là ở truyền thống, văn hóa, tín ngưỡng.

2. Nếu hiểu triết học theo nghĩa rộng, cái triết học mà nó phải trả lời cho ba câu hỏi lớn sau đây:

- *Thứ nhất*: Thế giới này là gì? Hay đơn giản hơn là: Những cái xung quanh ta là gì, nó do đâu mà có, vì sao nó lại tồn tại, nó có sự vận động, biến đổi phát triển hay không, v.v.? Với câu hỏi này chắc chắn rằng người Việt Nam chúng ta có câu trả lời của mình, theo cách của mình.

- *Thứ hai*: Rốt ráo lại con người là gì? Hay cụ thể hơn: Con người ta sinh ra từ đâu, vì đâu mà tồn tại, ý nghĩa của cuộc đời này là gì, v.v.? Với câu hỏi này chắc chắn rằng người Việt Nam cũng có câu trả lời của mình.

- *Thứ ba*: Nói một cách chung nhất, khái quát nhất, con người có thể nhận thức được thế giới hay không? Hay cụ thể hơn: Liệu chúng ta có thể biết được gì về thế giới, bằng cái gì và bằng cách nào để có thể biết được về thế giới, v.v.? Với câu hỏi này người Việt Nam cũng có câu trả lời.

Tất nhiên có nhiều câu trả lời khác nhau về một vấn đề, đây cũng là điều dễ hiểu, quan trọng là chúng ta phải tìm hiểu để thấy được cái chung và cái riêng của những góc nhìn qua các câu trả lời ấy. Những câu trả lời này có thể chưa phải là một hệ thống chặt chẽ như hệ thống triết học ở một số quốc gia nào đó, song điều đó cũng không có gì là lạ, mặt

khác, chúng ta mới đang bắt đầu tìm cách khai thác và hệ thống lại.

3. Để tiếp cận tư tưởng triết học Việt Nam cần phải có những hiểu biết nhất định về lịch sử và văn hóa Việt Nam, trong đó đặc biệt quan tâm đến tín ngưỡng của người Việt, bởi lẽ trong thời kỳ đầu của văn minh thì tín ngưỡng và tư tưởng triết học có sự đan xen phức tạp.

Điều cần phải đề cập tới ở đây là Việt Nam là quốc gia đa dân tộc (đa tộc người), trong đó có một số tộc cũng có sự phát triển khá sớm về ngôn ngữ, về tư duy (cả tư duy triết học). Do vậy mà bước đầu chúng ta đi từ tư duy triết học của người Việt, sau đó tham chiếu, mở rộng ra tư tưởng triết học của các tộc người khác.

Vấn đề tiếp cận tư tưởng triết học của người Việt lại cần đặt trong đặc thù của quá trình hình thành, phát triển của dân tộc Việt. Như chúng ta đều biết, sự hình thành quốc gia dân tộc Việt không giống với nhiều quốc gia khác, đặc biệt ở cơ sở kinh tế - xã hội của việc hình thành quốc gia. Trong lịch sử, Việt Nam không có sự phân hóa giai cấp sâu sắc như ở Hy Lạp, La Mã; không có sự phân hóa giai cấp, đẳng cấp sâu sắc chặt chẽ, khắt khe như ở Ấn Độ; không có sự phân hóa chặt chẽ giữa các tầng lớp (giai tầng: Sỹ, nông, công, thương) như ở Trung Hoa. Do vậy mà phải có cách (chứ ở đây chưa hẳn là phương pháp) tiếp cận riêng về tư tưởng triết học Việt Nam, tất nhiên cái cách tiếp cận riêng này cũng không loại trừ cách tiếp cận chung như chúng ta đã từng đề cập đối với các hệ thống triết học lớn trên thế giới.

Vậy cách tiếp cận riêng ấy là gì? Theo chúng tôi, có hai hướng tiếp cận như sau:

Thứ nhất: Tiếp cận từ những sinh hoạt văn hóa dân gian, đặc biệt là từ tín ngưỡng dân gian cũng như những văn bản thành văn ghi chép lại những loại hình sinh hoạt này, như: Tục ngữ, thành ngữ, ca dao, dân ca, truyền thuyết, huyền thoại, v.v. Từ những văn bản này chúng ta có thể tìm thấy quan niệm của người Việt về câu trả lời cho những vấn đề triết học như đã nêu ở trên. Những tư tưởng triết học này sẽ là cái nền cho những quan niệm triết học của các học giả ở những giai đoạn lịch sử sau này.

Thứ hai: Tiếp cận từ những tác phẩm của các học giả thuộc tầng lớp trên, những tác phẩm thuộc loại bác học. Những tác giả của các tác phẩm thuộc thể loại này, theo chúng tôi, dù chịu sự chi phối của hệ tư tưởng ngoại nhập chẳng nữa cũng không tránh khỏi sự chi phối bởi cái nền tư tưởng triết học chung mà các thế hệ người Việt đã tạo nên, cái nền, cái môi trường mà họ đã sống.

4. Một trong những mảng tư liệu quan trọng để nghiên cứu tư tưởng triết học Việt Nam là tục ngữ, thành ngữ, ca dao, dân ca. Chúng tôi cho rằng đây là mảng tư liệu có nhiều vấn đề về tư tưởng triết học rất lý thú. Dường như đằng sau những điều răn dạy, những kinh nghiệm muốn truyền lại cho đời sau còn là những tư tưởng mang tính triết lý (hay triết học) sâu sắc.

Khi tiếp cận loại tư tưởng (hay quan niệm triết học) này, cần phải khảo cứu các văn bản hiện có và khai thác thêm các huyền thoại (trong đó có nhiều huyền thoại gắn với tín ngưỡng tôn giáo). Trên cơ sở của việc xác định khảo cứu này, sẽ xác định phương pháp tiếp cận, theo chúng tôi, có thể sử dụng một số phương pháp cụ thể sau:

- *Phương pháp văn bản học*: Qua phương pháp này chúng ta có thể phân loại, so sánh đối chiếu nhằm xác định những tư tưởng triết học trong các văn bản phải tìm.

- *Phương pháp ngữ nghĩa học*: Nhằm xác định cái điều được nói theo ngữ nghĩa về mặt nghĩa đen, nghĩa bóng, cái muốn nói, cơ sở triết học của cái điều muốn nói ấy.

- *Phương pháp logic và lịch sử*: Qua phương pháp này cho phép chúng ta tìm thấy cội nguồn của các tư tưởng triết học và logic của các tư tưởng triết học ấy. Hệ quả của vấn đề này còn có thể cho phép chúng ta tiếp cận tư duy của người Việt nói chung và tư duy triết học nói riêng.

Từ cách đặt và hướng giải quyết vấn đề như trên, chúng tôi xin nêu một số vấn đề cần làm rõ như sau:

- *Quan niệm về tự nhiên*: Người Việt có những quan niệm của mình về tự nhiên như trời, đất, về sự vận hành của trời đất. Ví dụ về trời chẳng hạn, người Việt không chỉ hình dung trời là ông thần siêu việt, mà còn có quan niệm về ông trời vật lý, ông trời nhân cách. Qua sự phân tích này cũng có thể thấy những quan niệm duy vật, duy tâm, duy tâm tôn giáo, thậm chí cả quan niệm có tính thực dụng, vô thần về trời.

- *Quan niệm về con người*: Người Việt có quan niệm của mình về con người, như là quan niệm về sự sinh thành, sự tồn tại và giá trị của đời sống con người. Ví dụ về sự sinh thành của con người gắn với quan niệm về âm dương, quan niệm về Mụ (tất nhiên có sự khác biệt với Trung Hoa); quan niệm về vòng đời; quan niệm về giá trị của đời người gắn với vấn đề về tổ tông, về đất nước, về cộng đồng. v.v. Một vấn đề từ khía cạnh tín ngưỡng tôn giáo là “Vật tổ” của người Việt là

gi? Giải mã được vấn đề này cũng chính là góp phần quan trọng cho việc giải mã tư tưởng triết học của người Việt.

- Quan niệm về nhận thức: Từ việc lý giải quan niệm của người Việt về tự nhiên, về con người, xã hội người ít nhiều sẽ thấy được quan niệm về nhận thức của người Việt. Qua việc tìm hiểu về nhận thức mà chúng ta có thể tìm ra tư duy (cách nghĩ, cách hiểu, cách nhận thức, cách đánh giá về đối tượng. v.v.).

Trên đây chỉ mới là những vấn đề đặt ra và còn mang nhiều yếu tố chủ quan như là những mong muốn của bản thân về vấn đề quan tâm. Do vậy cần có sự trao đổi, tranh luận để có được hướng đi nhằm thực hiện mục đích là tìm hiểu về lịch sử tư tưởng triết học Việt Nam cũng như những biến đổi, khúc xạ của nó trong tiến trình lịch sử, trong đó có giai đoạn cuối thế kỷ XIX đầu thế kỷ XX.